

SAGRERA ANTICH, Bàrbara: *Corpus de fraseologia de les Illes Balears. Classificació, descripció i contextualització*. Manacor: Edicions Mondellibres, abril 2019, segona edició: octubre 2019, 786 p.

Corpus de fraseologia de les Illes Balears. Classificació, descripció i contextualització

Maria CONCA I MARTÍNEZ
Universitat de València

La fraseologia entesa com a disciplina lingüística ha merescut a hores d'ara l'interès de nombrosos especialistes des de llengües molt diverses, amb aportacions teòriques i pràctiques que han ajudat a evolucionar i aprofundir en el coneixement del fet fraseològic. Una de les raons d'aquest interès —i no és la menor— és que el fenomen es produeix en totes les llengües del món: un fet lingüístic universal i alhora privatiu de cada llengua, que enriqueix i sedimenta traces culturals del poble que la parla.

Bàrbara Sagrera, l'autora del llibre que ressenyem, ho ha entès així i, amb gran coratge i bona preparació, ha confeccionat un corpus fraseològic amb l'objectiu de fer un treball descriptiu i representatiu de les Illes Balears, alhora que fa una contribució als estudis fraseològics des del punt de vista lingüístic i antropològic.

Efectivament, el treball de Sagrera conté quatre capítols introductoris en què presenta una anàlisi exhaustiva del material que recull, aplicant els principis teòricopràctics de la fraseologia i incorporant la dimensió folklòrica, encara que per això ha hagut de restringir el concepte d'unitat fraseològica (o *unitat fràsica*, UF), perquè «no tot allò fraseològic és comunicació folklòrica», com molt bé diu.

Al primer capítol, Sagrera tracta d'aspectes terminològics, sobretot delimita el concepte d'UF atenent les característiques de repetició, fixació, idiomaticitat, alta freqüència d'ús, gradualitat, etc., a partir d'autors com Zuloaga, Corpas i Ruiz Gurillo. Paral·lelament, introdueix un aspecte nou, la consideració folklòrica, i ho fa a partir de l'aplicació de cinc condicions establertes per Roviró,¹ que segueix les tesis de Josep M. Pujol; condicions que, resumides, són: subjectivitat, recreació, coneixement compartit entre emissor i receptor, utilització en grup i superació d'un obstacle. L'autora en fa una aplicació detallada i exemplificada amb UF i arriba a la conclusió que aquestes característiques s'acompleixen en un gran nombre d'UF, però no en totes. Així, Sagrera afirma que la dimensió folklòrica no afecta les locucions prepositives i conjuntives, les col·locacions ni les fórmules rutinàries; per això, les deixa fora de l'anàlisi, encara que les inclou en el corpus. També queden fora de l'anàlisi les parèmies, perquè, segons diu: «Hem considerat que existeixen avui estudis prou importants que deixen poques llacunes». I en la nota 13 afegeix: «Ens referim a l'extensa bibliografia sobre aquest tema d'estudiosos com Maria Conca o Josep Guia entre d'altres» (p. 27). Tanmateix, hauria estat ben interessant que Sagrera hagués emprès la tasca d'analitzar parèmies, precisament per les connotacions antropològiques i culturals que contenen.

¹ Ignasi ROVIRÓ: «El folklore i les formes col·loquials de comunicació». Dins *Els gèneres etnopoètics. Competència i actuació*. Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura. Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2007, p. 117-131.

Al segon capítol, l'estudiosa informa de les fonts utilitzades per a la confecció i la selecció del corpus: el *Cançoner popular de Mallorca* de Rafael Guinardó, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, els 24 volums de rondalles recopilades per Antoni Maria Alcover, les rondalles d'Eivissa i les de Formentera recopilades per Joan Castelló Guasc, les rondalles de Mallorca recopilades per l'Arxiduc Lluís Salvador, les rondalles de Menorca recopilades per Andreu Ferrer Ginard i les rondalles de Menorca recopilades per Francesc Camps i Mercadal. Es tracta d'un corpus que parteix de fons escrites que tenen el seu origen en l'oralitat, cosa que legitima les UF i les fa aptes per a figurar en un compendi fraseològic. El nostre criteri en aquest punt és ben clar,² ja que les UF, precisament per la seva complexitat significativa, cal que siguin estudiades en context. No n'hi ha prou a conèixer la forma i el significat d'una UF aïllada sinó que cal saber-la identificar i interpretar en les diverses situacions comunicatives en què pot ser intertextualitzada. A més, trobar en context les UF és una garantia d'ús.

En la selecció del corpus, Sagrera s'hi ha ajustat al criteri suara esmentat, ja que parteix d'obres que han estat recopilades des de l'oralitat i que insereixen les UF en situacions comunicatives reals. Ella justifica la tria de la següent manera: «les obres seleccionades constitueixen un testimoni fidel del parlar genuí de la societat de final del segle XIX i començament del XX. Són textos exempts d'impureses lingüístiques que resten al marge de la incorporació de castellanismes [...]. Els recopiladors posen per escrit, de manera més o menys fidel, el testimoni oral, una producció anònima confiada durant anys a la memòria, transmesa de pares a fills» (p. 32). Pel que fa al DCVB, en reivindica el valor antropològic al costat del filològic. I, tant en el treball de camp com en la documentació escrita referida a les UF, hi destaca el rigor filològic i etnogràfic que traspua cada article. Efectivament, el DCVB és una font objectiva i fiable pel que fa a la inclusió d'UF i, per tant, molt recomanable per a la consulta de l'usuari: no decep mai, introdueix marques diatòpiques en moltes ocasions, fa definicions acurades, afegeix informacions culturals, aporta documentació erudita o de fonts, posa variants si n'hi ha, etc. L'únic problema és l'organització de les UF, que no totes s'encabeixen en l'entrada *Loc.* (locució) o *Refr.* (refrany), però hi són. I cal buscar-les en el cos general de l'article, en què apareixen destacades en negreta. Així doncs, Sagrera ha fet ben fet d'incorporar les UF del DCVB al seu corpus, classificant-les i facilitant-ne la localització. Tot i això, de ben segur que s'hi ha trobat amb problemes que ha hagut de resoldre. Per exemple, un d'aquests és el de les marques diatòpiques que no sempre hi acompanyen les UF. Sagrera, en aquests casos, ha tingut en compte que apareguessin a les rondalles (mallorquines, menorquines o eivissenques) i al cançoner, o que continguessin marques dialectals illenques. Tot i això, diu l'autora «n'apareixien moltes, d'expressions, sense cap marca identificadora i hem optat per incloure-les entenent que formen part del patrimoni compartit». En aquests casos, i també en molts d'altres, hauria calgut discriminar per quines àrees geogràfiques són compartides i si, en definitiva, pertanyen al patrimoni general de la llengua catalana, però l'autora també ix al pas d'aquesta limitació dient que «sempre poden ser objecte d'un estudi futur més acurat que ajudi a confirmar-ne la procedència» (p. 47).

² Maria CONCA; Josep GUIA: *La fraseologia. Principis, mètode i aplicacions*. Cap. III «Les unitats fràsiques en context». València: Bromera/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2014.

Al tercer capítol, Bàrbara Sagrera s'ocupa de la classificació de les UF documentades al corpus i ho fa seguint les pautes ja establertes per Zuluaga i Corpas,³ separant les unitats que formen enunciats complets (parèmies, enunciats de valor específic i fórmules) de les que tenen valor sintagmàtic i no constitueixen enunciats complets (locucions nominals, adjectives, adverbials, verbals, prepositives i conjuntives). Aquesta classificació és senzilla i, en general es revela productiva, però l'estudiós, a l'hora d'extraure les UF d'un corpus literari per elaborar un corpus fràsic, pot trobar dificultats perquè les fronteres entre unes unitats i unes altres són difuses. I, si a això hi afegim que moltes vegades les UF apareixen desautomatitzades o que hi ha sintagmes lliures, repetits en el corpus i creats per l'autor (unitats estilístiques) a imitació de les UF, no hi ha més remei que procedir amb mètode.⁴ Sagrera no en parla del mètode seguit per localitzar i extreure les UF del corpus rondallístic utilitzat, però de ben segur que la tasca no haurà estat gens fàcil, encara que, en ser un tipus de text que parteix de l'oral, potser el fenomen de desautomatització o d'aparició d'unitats estilístiques és menys probable.

Al capítol quart, l'autora fa una anàlisi exhaustiva dels tipus d'UF del corpus rondallístic, des dels punts de vista estructural, funcional, formal, semàntic i pragmàtic, exceptuant-ne les parèmies, com ja havia advertit. Així doncs, el criteri estructural permet atribuir a una UF una categoria sintàctica, el funcional aporta informació sobre el context gramatical a partir del qual es pot assignar una funció a la UF, el formal vincula la UF amb la funció estètica, el semàntic permet mesurar el grau d'idiomaticitat i el pragmàtic associa el significat a un context determinat.

L'autora aplica l'anàlisi estructural i funcional a enunciats de valor específic, locucions nominals, adjectives, adverbials i verbals. Per a les locucions nominals, que identifiquen una o més entitats o nocions, presenta les estructures documentades en el corpus, amb exemples:

- substantiu + adjectiu: *Cap esflorat; Fòtil mort.*
- adjectiu + substantiu: *Una trista gràcia; Un mal trenc.*
- substantiu + SP: *Cap de fil; Engan de mitges.*
- substantiu + substantiu: *Ast i olla; Quatre jans i un boi.*
- infinitiu + infinitiu: *Bufar i fer ampolles; Arribar i moldre.*

Quant a les funcions, destaca que formen part d'una estructura oracional superior i exerceixen les mateixes funcions que un substantiu o un sintagma nominal, per exemple de complement directe (CD):

Se casaren; el Rei tirà sa casa per sa finestra; hi hagué un ast i olla de lo més alt de punt.
(*Sa fia des carboneret*)

Així mateix, explica que és molt freqüent que una mateixa locució aparegui sempre associada a un verb o a una preposició. És el cas de *Cas de casos*: «cas extraordinari, conjunt de circumstàncies excepcionals» (DCVB), que apareix sempre precedit de la preposició *per* de manera que constitueix un sintagma preposicional en funció de complement circumstancial (CC):

3 Alberto ZULUAGA: *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt am Main, Verlag Peter D. Lang, 1980; Gloria CORPAS: *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos, 1997.

4 Maria CONCA; Josep GUIA: *La fraseología. Principis, mètode i aplicacions*. Cap. III «Les unitats fràsiques en context». València: Bromera/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2014, p. 105-115.

Se treu unes corretges que tenia per un cas de casos, i agafa aquell bigarniu seu.

(Gregori Papa)

També són freqüents les locucions que apareixen associades al verb *ser* i funcionen, per tant, com a atribut:

I no sabia dir que no a res que li demanassen, al punt va ésser s'escala d'encortinar d'es majordom.
(S'infant que feia vuit)

L'anàlisi formal respon, segons Sagrera, a la voluntat de reivindicar-ne el valor estètic, ja que les figures retòriques poden afectar la forma externa dels mots, la sintaxi o la semàntica. De tots tres aspectes, n'apareixen mostres representatives al llarg del corpus, que l'autora exemplifica:

Al·literació: *Sense cap ni peus; De cap a cap; A carta cabal; A poc a poc;* etc.

Similicadència: *Capell alt, braç sonant i orella fumant; Un tres i no res; A l'hora d'ara;* etc.

Rima: *Correr de la Xeca a la Meca;* etc.

Així mateix, presta una atenció especial a les figures retòriques que actuen sobre el significat:

Antonomàsia: *Posar-se fet un Nero; Estar fet un Llàcer;* etc.

Metàfora: *Tenir la Seu plena d'ous; Tenir el paladar enrajolat;* etc.

Ironia: *A una altra porta en donen dos; Fiar-se* (de quelcom o d'algú) *com d'unes cases que cauen;* etc.

L'anàlisi semàntica la porta a afirmar que «El caràcter fraseològic de les unitats no depèn únicament del grau en què posseeixen aquesta propietat [la idiomàtica]. Les unitats, tant si són de significat fàcilment deduïble com no, han esdevingut fraseològiques perquè el procés diacrònic a què han estat sotmeses ha tingut com a conseqüència, a més de la fixació estructural, la incorporació de nous trets semàntics addicionals provinents de les vicissituds d'aquella expressió i dels seus usuaris [...]. En aquest sentit, podem dir que les UF s'han lexicalitzat i en aquest procés han adquirit una dimensió semàntica molt més complexa que l'allunya del significat estrictament denotatiu» (p. 91).

Bàrbara Sagrera revisa els aspectes que intervenen en la configuració de la idiomàtica amb exemples del seu corpus, com és la presència de mots diacrítics o isolats, que només es troben inserits en UF: *A la biorxa* 'A la torta' (Mall., Men.) (DCVB); *A betzef* 'En gran quantitat, abundantment' (Mall., Men., Eiv.) (DCVB); la presència de mots d'una altra llengua històrica: *Dir es tu autem; Fer-ne una de pòpulo bàrbaro;* etc.; les deformacions fòniques: *Perdre el Kirieleison; Fer trescalamena;* etc.; les irregularitats gramaticals: *Posar emperons; Fer es perquè,* o les referències a fets històrics o culturals: *Enviar a Liorna; Anar d'Herodes a Pilat;* etc. I considera que els casos esmentats són significatius, però quantitativament poc importants al costat de la gran quantitat d'UF, l'opacitat de les quals prové del plantejament metafòric.

Pel que fa a les connotacions estilístiques (d'acord amb l'àmbit d'ús que correspon a una determinada UF), Sagrera explica que les unitats registrades als textos rondallístics són d'estil neutre o baix, però que hi apareixen en tanta quantitat que la seva presència és suficient per qualificar els textos de col·loquials. També assenyala que no apareixen unitats amb connotacions vulgars o argòtiques ni escatològiques. Mossèn Alcover ja va deixar clar que «dins mon *Aplech de Ron-*

dayes no hi ha element pornogràfic que tant abunda dins totes les literatures populars de tots els pobles y de tots els sigles» (p. 95). Quant a les connotacions geogràfiques, que són conseqüència del caràcter local propi de les manifestacions populars, manifesta que el caràcter local dels textos rondallístics alcoverians reprodueixen tipogràficament les característiques de la fonètica popular i dialectal mallorquina i esmenta els trets dialectals més significatius. Finalment, s'ocupa de les connotacions expressives i de les inferències fixades al costat del significat denotatiu i connotatiu de les UF.

En l'anàlisi pragmàtica, Sagrera aborda la naturalesa de les UF en ser inserides en el discurs i com i per què hi són introduïdes, i parteix de la teoria dels actes de parla, sobretot per a donar compte de la força il·locutiva. Té present que «les particularitats estructurals, semàntiques i formals de cada unitat són actualitzades en ser usades i que es concreten en cada cas. Per a aquesta tasca i per observar de manera pràctica els diferents aspectes tractats, se centra en l'anàlisi completa de cinc UF, que considera representatives: enunciat de valor específic (*Excusa es verd, es jueverd*), locució verbal (*Treure es gat d'es sac*), locució nominal (*Excuses de mal pagador*), locució adjectiva (*Més fresc que una cama-roja*), locució adverbial (*A força de forces*). En tots els casos es tracta d'anàlisis molt completes que interessaran el lector. A més a més, a les pàgines 116-117, l'autora hi afegeix una graella molt didàctica del conjunt de factors tractats en l'anàlisi de les cinc UF suara esmentades.

Finalment, i abans d'entrar en el corpus pròpiament dit, Sagrera introdueix un apartat de conclusions. Fa consideracions sociolingüístiques molt pertinents pel que fa a la pèrdua d'ús de les UF, però, d'altra banda, davant la dimensió del corpus present, diu, amb tota la raó: «No podem estar de vanagloriar-nos del tresor lingüístic que posseïm i per això mateix de reivindicar forces per evitar una pèrdua irreparable» (p. 123).

El corpus va precedit, com és natural, de les abreviatures utilitzades tant de fonts com de la denominació resultant de la classificació de les UF; està confeccionat amb el criteri alfabètic, per bé que a la fi del llibre hi ha un índex de paraules clau que remet a les pàgines en què es troben les UF que les contenen. Així mateix, s'hi inclou un apèndix amb les fonts utilitzades en l'elaboració del DCVB que exemplifiquen UF del seu corpus, i una bibliografia extensa i pertinent.

El corpus d'UF és molt extens, extensíssim; tanmateix, Sagrera no n'ha comptat les UF, potser ni calia, perquè el voluminós compendi ja ho deixa entreveure. Però, per una certa curiositat, n'he fet una aproximació i me n'han eixit al voltant de 12.300, déu n'hi do!

En cada article, la unitat fràsica s'hi introdueix en negreta i després s'indica la classe en abreviatura i cursiva (*par.*, *fôr.*, *en.*, *loc. nom.*, *loc. v.*, *loc. adj.*, *loc. adv.*, *loc. prep.*, *loc. conj.*); a continuació, segueix la definició i la font del DCVB o exemples contextualitzats en les rondalles si se n'han trobat i, finalment, les variants (en rodona, negreta i numerades en xifres romanes si n'hi ha més d'una). La base de la majoria d'entrades és el DCVB.

A continuació, reproduiré algun dels articles, per presentar-ne una mostra i fer-ne algunes observacions:

Entre espasa i paret (estar) *loc. adv.* Entre dos perills o dificultats de sentir contrari, que amenacen de dues parts diferents. DCVB. Estava el pobre entre s'espasa i sa paret, si prenia per un vent, mal; si prenia per s'altre, mal també. 'Es port de sa cibolla blanca' **Variants:** I. **Entre l'espasa i la paret (es-**

tar) *loc. adv. Entre dos perills o dificultats de sentit contrari, que amenacen de dues parts diferents. DCVB.*

Entre cul i paret (estar) *loc. v. Estar a un lloc molt estret, on difícilment es poden moure. DCVB. III. Entre dues moles* *loc. v. Estar en una situació difícil d'esquivar per haver-hi perill de cada costat. DCVB.*

Si observem la classificació de les UF en els dos articles, veiem que no hi ha res que justifiqui que en el primer cas es digui que les UF són locucions adverbials i, en el segon, amb UF que tenen la mateixa estructura i funció, es digui que són verbals. I, des del punt de vista diatòpic, com que es tracta d'UF que pertanyen al català general, hauria calgut alguna marca distintiva, com ara: (cat. g.).

Se'n troben altres casos que també presenten contradicció en la classificació:

Encara Déu no és mort *par.* Significa que encara hi ha esperança, encara que humanament dèbil. DCVB.

[...]

Encara no és mort nostre Senyor *en.* Es diu per donar coratge a algú que ha perdut l'esperança. DCVB.

És clar que res no justifica que una sigui parèmia i l'altra es presenti com a enunciat específic. Ni tampoc que apareguin en dues entrades diferents quan es tracta de dues variants.

Cal dir que hi ha articles ben encertats, amb inclusió d'UF del corpus rondallístic que no figuraven al DCVB:

No empatxar-se de raons *loc. v. No voler saber les causes o motius d'un fet concret per evitar preocupacions. Rond. Mall.: Le hi he donat perque no fesses s'injustícia de prendre-li sa pollina! Diu la Reina. -No m'empatx de raons! Diu el Rei. L'has donat i no el pories donar. 'Sa fia d'es carboneret'.*

Per concloure, cal dir, pel que fa a l'anàlisi d'UF del corpus rondallístic, que l'autora ha fet un bon treball, anant molt més enllà del que es podia demanar en un compendi. I ha tingut la sensibilitat d'afegir, als trets característics de les UF, la dimensió folklòrica, cosa que sovint, des d'una perspectiva estrictament lingüística, sol deixar-se de banda. Així doncs, l'aplicació de la teoria fraseològica a l'anàlisi de les UF seleccionades ha estat rigorosa, ben documentada, aclaridora i pedagògica per a un lector que vol introduir-se en la matèria.

Quant al corpus d'UF, ens trobem davant d'un compendi molt interessant, digne seguidor d'aquella magna obra del *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, amb la col·laboració de Manuel Sanchis-Guarner. El voluminós aplec d'UF, organitzat, classificat i exemplificat per Sagrera així ho manifesta. Tanmateix, crec que l'autora, des d'una visió unitària i general de la llengua catalana, no hauria d'haver atribuït el corpus en el seu conjunt a les Illes Balears perquè les UF reportades són, en una gran quantitat, compartides per la resta de l'àmbit lingüístic. Una lectura atenta així ho corrobora. Potser sí que caldria una tasca continuadora que ens portés a confeccionar el corpus de fraseologia contemporània de la llengua catalana. Bàrbara Sagrera ja ha iniciat el camí esmerçant molts esforços i molt de temps i l'ha conclòs amb èxit. Ara cal que aquest tresor preuat que l'autora posa a disposició del públic sigui una eina expressiva que millori la llengua catalana dels mitjans de comunicació, de la literatura, dels estudis acadèmics i de les converses col·loquials de cada dia.